

ורכב מאמינים

עלון שבועי מבית בני אמונים

מאוצרות אמונים

פניני אמן ותפלה בפרשה

זכותם תגן בעדנו

"במבחר מקברינו קבר את מתך איש ממנו את קברו לא יכלה מוקד מקבר מתך" (כג ו)
בעל הטורים הביא כי תבת 'כלה' מובאת פעם אחת נוספת בתנ"ך בפסוק (משלי כב ח): "ושבט עברתו יכלה". הסבר נפלא לקשר שבין פסוקים אלו באר רבי אריה ליב צינץ:

קיומנו בחשכת הגלות הוא בכת תפלת האבות הקדושים שאינם חדלים מלהעביר בעדנו בפרומים עד עצם היום הזה (ראה ב"מ פה ב), ואף כל תפלותינו עולות למרום דרך מקום קבורתם במערת המכפלה (לקו"ט ראובני בפרשתנו בשם מגלה שמוחה)... ומצא שקבורת האבות במערת המכפלה שנוקנתה במאמר עפרון: "איש ממונו... לא יכלה מוקד מקבר מתך" ותפלתם שם בעדנו, היא העומדת לנו להציל מצרות הגלות, כמשמעות הפתוב: "ושבט עברתו [שבט חמתו שהיה מכה וירדה בה] (מצודת דוד משלי שם) יכלה".

מלא העמר

תפלתו של אליעזר ונעתה על אחר

"ויאמר ה' אלמי אדני אברהם הקרה נא לפני היום ועשה חסד עם אדני אברהם" (כד יב)
דרש החתם סופר:

חכמינו אמרו (תענית כה ב) כי העבדה שצרכיו של האדם נתנים לו עוד בטרם התפלל על כך אינה מלמדת בהכרח על מעלתו. שכן אדברה, יתכן שמשמים מהרו להיטיב עמו משום שלא רצו לשמע את קול תפלתו, אולם מי שהתפלל ומיד נענה, משמשת עבדה זו סימן לכך שהקדוש ברוך הוא חפץ לשמע את תפלתו, ולפי שאינו רוצה שיצטער יתר על המדה מלא את משאלתו מיד.

כיון שבדרכו של אליעזר לחון קפצה לו הדרך (ב"ר נט יא) מבלי שהתפלל על כך, חישש הוא שמה הסבה שהקדים ה' להיטיב עמו היא בטל פחיתות ערכו, מפני שלא רצה לשמע את קולו. לפיכך בהגיעו לחון נשא מיד תפלה לפני ה' ואכן זכה ותפלתו ונעתה מיד עם סיומה, כפתוב (שם טו): "ויהי הוא טרם כלה לדבר והנה ברקה יצאת".

חתם סופר

תפלה כדרך המבקשים, כיצד?!

"ויאמר אחיה ואמה תשב העברה אתנו ימים או עשור אחר תלך" (כד ה)

"ימים" - שנה... "או עשור" - עשרה חודשים. ואם תאמר 'ימים' ממש, אין דרך המבקשים לבקש דבר מועט - ואם לא תרצה תן לנו מרבה מזה" (רש"י).

היצר נעשה כעבד

"ואברהם זמן בא בימים וה' ברא את אברהם בכל; ויאמר אברהם אל עבדו זמן ביתו המושל בכל אשר לו שים נא ידך תחת ירכי" (כד א-ב)

"זמן בא בימים" - סופי תבות אמן'. ללמדך כי ענינת אמן מאריכה ימיו של אדם, כמאמר חכמים (ברכות מז א): "כל המאריך באמן מאריך יו ימיו ושנותיו" (תוספות השלם). הוסיף ודרש חכם מנחם מנשה מירושלים כי המשך הכתוב: "וה' ברא את אברהם בכל", קלמזנו, כי בשטר הקפדה על ענינת אמן זוכה האדם אף לשפע, ברכה, הצלחה, בגים, אשר ועשר וכל טוב.

כהמשך לכך נתן להוסיף ולדרש אף את הפסוק הבא: "ויאמר אברהם אל עבדו זמן ביתו המושל בכל אשר לו שים נא ידך תחת ירכי"; 'אברהם' בגימטריה רמ"ח, ללמדך כי העונה אמן בכל כוח, דהינו בכל רמ"ח איבריו, זוכה להכניע תחתיו את היצר המכנה מלך זמן וכסיל' ולשלט עליו כפאדון על עבדו. ולא עוד, אלא שהיצר 'שים' את ידו תחת ירכי' וישיע בידו לעשות רצון בוראו וקלות ובמהירות.

אהבת חיים

סגלה לזיווג הגון

"הוא ישלח מלאכו לפניך ולקחת אשה לבני משם" (כד ז)
דרש רבי אברהם קסלר בעל 'נוטרי אמן':

מפרשה זו הפתארת את שליחותו של אליעזר למצא אשה ליצחק נתן ללמד: סודות רבים בעניני שדוכים. אחד מהיסודות הוא שההקפדה על ענינת אמן היא סגלה למציאת זיווג גון. נתן לדרש זאת מוקד שראשי תבות הפסוק: "הוא ישלח מלאכו לפניך ולקחת" הם בגימטריה צ"א כמנון אמן'.

מגן עוזר' יצא הדבר' עמ' 123

הוסיף ואמר רבי אברהם יצחק שיי' ר"מ ישיבת תפארת ירושלים שבסטון איילנד:

על פי דברי רש"י ש"דך המבקשים' לבקש תחלה על דבר מרבה, נוכל להבין מפני מה רבות מתפללותינו פותחות בבקשה גדולה וממשיכות בבקשה קטנה יותר. כך בברכת 'שומע תפלה'; תחלה אנו מבקשים בקשה כללית: "וקבל ברחמים וברצון את תפלתנו", ומיד מוסיפים, שאף אם בקשתנו לא תתקבל במלואה, לפחות חלק ממנה תתקבל - "וימלפניך מלפני ריגים אל תשיבנו". אף בבקשות אבינו מלכנו' אנו מקדימים לבקש: "קבל ברחמים וברצון את תפלתנו", ומיד

מוסיפים, שלכל הפחות: "אל תשיבנו ריגים מלפניך". וכיוצא בזה בתפלת 'שמע קולנו' הנאמרת בסיום סדר הסליחות, אנו פותחים בבקשה מרבה: "השיבנו ה' אליך ונשובה", וממשיכים בבקשה מועטת, כי לכל הפחות: "אל תשליכנו מלפניך".

ברכת איש'

תפלתו של אדם גדול

"ותשא רבקה את עיניה ותרא את יצחק ותפל מעל הגמל; ותאמר אל העבד מי האיש הזה ההלך בשדה לקראתנו...?" (כד טו-טז)
צפת [צפתה] שיזו שטוחה בתפלה, אמרה: 'ודאי אדם גדול הוא, לכך שאלה עליו' (ב"ר טו ט).

על פי דברי המדרש למד המשגיח רבי משה בנימין ברנשטיין שמי שיוזע להתפלל כראוי זכאי לתאר: 'אדם גדול'. ואכן, כך מצינו אף שפרשו חכמים (מגלה כז א) את לשון הפתוב (מלקים ב' כה ט): "בית גדול" - "מקום שגדלו בו תפלה".

מעלות התפלה'

בין שחלק' לשנתו

"ולבני הפילגשים אשר לאברהם נתן אברהם מתנת וישלחם מעל יצחק בנו" (כה ו)

"פרשו רבותינו (סנהדרין צא א): שם טמאה מסר להם" (רש"י). שנינו בבב"תא (ברכות נח א): "הרואה חכמי ישראל - אומר: ברוך שחלק מחכמתו ליראי, חכמי אמות העולם - אומר: ברוך שנתן מחכמתו לבשר דם". רבים תמהו על פשר החלוק - מדוע על חכמי ישראל מברכים בלשון 'שחלק', ואילו על חכמי אמות העולם מברכים בלשון 'שנתן'?

באר הט"ז:

קנים הבדל בין 'חלקה' ל'נתנה': 'חלקה' משמעותה שהנותן חולק עם חברו את אשר לו, לעמת זאת 'נתנה' מסמלת דבר שנתן מידי הנותן ואין לו יותר כל קשר אליו. לפיכך דקדקה התורה וכתבה כי לבני הפילגשים נתן אברהם שם טמאה ובכך שלחם מעל פניו לצמיתות, ואילו יצחק שדבק בקדשותו נותר לצדו.

אף בגסס הברכה יש לבאר פן: עם חכמי ישראל הדבוקים בבנרא כביכול חולק הקדוש ברוך הוא את חכמתו, ולפיכך אנו מברכים עליהם: 'שחלק מחכמתו', אף חכמתם של חכמי אמות העולם נבדלת לחלוטין מחכמת ה', כאותם 'שמות טמאה' שקבלו בני הפילגשים, ולפיכך מדקדקים אנו לברך עליהם בלשון 'שנתן'.

טורי זקב' או"ח רכד א

בענינת אמן על חזרת הש"ץ מתקבלת התפלה

יהודי יקרו בעת שהנה עונה אמן על חזרת הש"ץ, מבטח לה שתתמלאנה משאלות לברך והבקשות שתבקש באותה שעה שתקבלנה. שך כתב רבנו יונה גירונדי 'באגרת התשובה' (אות ו):

"ובשעה ששליח צבור חוזר ומתפלל, חייב לענות אמן על כל ברכה וברכה. ויכון לבו בכל ברכה וברכה כדי שידע על איזה ברכה הוא עונה אמן ויש לו בזה שכר כפול, והרי זה כמו התפלל שני פעמים זו אחר זו ואמרו רז"ל במדרש אם התפללת... וחזרת והתפללת, תהא מבשר שתפלתך נשמעת".

ברכת 'פוקח עורים'

כח הראיה המתחדש

לאחר שהודינו לבורא יתברך על כך שנובראו כיהודים שהתורה והמצוות מאירים את דרכם, מוסיפים אנו ומודים בסדרת ברכות על הטובות הרבות שפגענו לנו הקדוש ברוך הוא בכל יום ויום בחיינו.

אמירת ברכות אלה מפנה בעבורנו זרקור רב עצמה המאיר על אין ספר טובות וחסדים שגומל עמנו הקדוש ברוך הוא בכל יום מחדש. עלינו להכיר בהן ולהראשן, ולא לראות בהן פטבע חלילה. כי אף ששמים פריטים הנראים כשרשרת פעילות שגרתיות הנשענים מדי בקר כמאלה, בפעל הם מתחדשים עלינו בכל יום ויום אף ורק ברחמי ה' ובחסדיו המרבים. באמצעות אמירת ברכות אלו בכונה מתעוררים אנו להבחין בכך ולהודות למי שגומל עמנו חסדים אלו.

נסח ברכת 'פוקח עורים' נתקן על פי לשון הפסוק (תהלים קמו ח): "ה' פקח עורים", ומשמעותו: בשעת השנה משבת כח הראיה של האדם, שפעפיו נעצמים והרי הוא כעור שאינו רואה, וקיומו משנתו, בשעה שהוא פוקח הוא עיניו ומתחדש בו כח הראיה, הרי הוא כעור שהתפקח, ועליו להודות לקדוש ברוך הוא על כך שראיתו שבה לתקנה (אבודתם השקפת המקור וברכות השחר).

כאן המקום לציין כי בשונה מחוש הראיה שאינו פעיל בשעת השנה, חוש השמיעה ממשך לפעול, וכמו שאנו רואים בחוש שאדם מתעורר כאשר נשמע קול חזק לצדו. בעבודה זו הכפיר הגרש"ז אויערבך את הסבה שחכמים כלל בסדר ברכות השחר הודות מיוחדת על כח השמיעה, כפי שתקנו על הרמב"ם (הקל"ח שלמה' תפלה פכ"ב הל' 97).

פלאי כח הראיה

ספר הגרי"ל זילברשטיין שליט"א: "בתקופת למודי בישיבת סלבודקא נוכחתי לראות בן עולה מחבר, ויכא יום השכים שעה קלה לפני תחלת התפלה ויצא מהישיבה, וקבע על האחר מן שב התפלה ה'יחיל הישיבה. הדבר היה תמוה בעיני, עד שלבסוף התבררה לי האמת הספלאה: בביתו השמירה שבפתח בית החרשת 'דובק' הסמוך, שכן דרך קבע איש עזר שהיה אחראי על מערכת הטלפונים של בית החולשת. בהחור טרח מדי בקר להשכים כדי להעיר מטב באיש ודרכו להכיר בעמק מתנת השמים את חוש הראיה, ואחר כך לשוב לבית המדרש ולומר את ברכת 'פוקח עורים' בכונה יתרה" (טובע' יערי' תור"ט).

ואכן, כדי להודות פראוי על כח הראיה המפלא, שוקה עלינו להתבונן ולו במעט במהותו: נפתח בעבודה שחוש הראיה הוא בעל טווח הרחב ביותר מכלל החושים; חוש הדבור, השמיעה והריח מגבילים למרחקים קצרים יחסית, אולם העינים מסגלות לראות למרחקים עצומים.

מלבד זאת, כח הראיה הוא בעל הקף עצום; בשניות ספורות יכול האדם לראות אין-ספר פריטים, אשר אף אם יוכל לתאר אותם ארך לו הדבר זמן רב. כדי לדמין זאת נחשב רק כמה זמן יקח לנו לתאר לפריטי

פריטים את הנוף הנגלה מול עינינו בהביטנו ממרומי מגדל גבוה (נפש שמש'ו' סדור התפלה).

העין עצמה בגינה בחכמה מפלאה ביותר, עד שגם גדולי החוקרים לא עמדו עדין על שרר תכונותיה, כפי שפוטב ה'חזון איש' בתחלת ספרו 'אמונה ובטחון': "כמה מן החכמה יש בעין, לא תשבע עין לראות ואזן לשמע, ודור אחר דור יוסיפו חכמים לדעת ונבונים להבין את אוצרי החכמה היצופה ביצירת העין ואל תכליתה לא הגיעו".

עוד כתב ה'סידו ורשי' שב'עבודה': "ובברכת 'פוקח עורים' יפוק את עיניו בחתימת הברכה. אף שיאמר האדם כל הברכות בעינים סגורות, בחתימת הברכה זו יפתח עיניו, ויכון בה לראות גבורתו יתברך בבראת העינים, שיכול לעצם עיניו כשיצדקה ולפתח כשיצדקה, שהיא חכמה ופלאה באבר זה. לביד מהחכמה הנפלאה, העצומה של העינים שהם עיני בשר ומאירין מאור נפלא...".

הכל בחזקת סומין

מובא בפדרש (בר' ג' ט'): "אמר רבי בנימין הכל בחזקת סומין עד שהקדוש ברוך הוא מאיר את עיניו". ה'חדושי הרי"מ' למד מקד כי בעולם המפלא שברא הקדוש ברוך הוא קיים כל דבר שצריך לנו לחיינו, אלא שאיננו מבחינים בכך עד שהוא פוקח את עינינו (שפת אמת' חזקת תר"ט).

בספר 'סדר היום' (סדר ברכות השחר) כתב שיש לכונן בברכה זו ולבקש אף שזופה שתפקנה עינינו לראות רק דברים טובים ראויים וימנעו מאמנו מראות אסורים.

כך מובא גם ב'שיחות הפפץ חיים' (עמ' קטו) שבשעה שאנו מברכים 'פוקח עורים' אנו מברכים שהקדוש ברוך הוא לבדו פוקח את עינינו, והכונה זו מחיבת אונתו להתנהג בהתאם; להשתמש בעינינו אף ורק לצורך מצוה וחלילה לא להתבונן בדבר המביא לידי עברה, וכפי שהזכרנו (פפדר טו' ט): "ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם".

האם סומא מברך ברכה זו?

החלקו הראשונים בגדרן של ברכות השחר: לדעת הרמב"ם (תפלה ז' ט-ז) הן נתקנו על הגאון האדום המברך, ולפיכך מי שלא נהנה ממשא הברכה אינו יכול לברך אותה. אולם הרמב"ם (פסחים ב' ד"ה והא) חולק וסובר שהן נתקנו על הגאון הבריוני בכללותו, ולפיכך אף מי שאינו נהנה ממשא הברכה יכול לברך אותה.

האחרונים למדו ונקטו מנה מפתלת זו לגבי דינו של סומא בברכת 'פוקח עורים'; לדעת הרמב"ם שהברכה נתקנה על הגאון המברך, אין הסומא יכול לברכה, שהלא לא נהנה ממשא הברכה. ואילו לדעת הרמב"ם שהיא נהנה ממשא הברכה, יכול לברך אותה (לבוש מו' ה' אלהי וזוטא שם ו'. לענין הלכה ראה משי"ב שם כה).

ברוך אתה ה' אלוקינו מלך העולם פוקח עורים - על שפוקח את עיני שהיו כסומות בשנתנו. אמן - אמת שעלינו להודות לה' על שפוקח עינינו בקומנו משנתנו.

לפניכם ספור נפלא שנשמע מפי בעל המעשה הרב ר. שליט"א ממודיעין עלית. הרב ר. זכה ל'סד כולל מיוחד המתקיים בעיר מודיעין השכנה ועוסק בקרוב בני נער שלומדים בתיכונים דתיים, באמצעות חברות עם אברכים מפלגים המקדישים משעותיהם כדי ללמד עם הנערים, ובכך הם משלמים ומרחיבים בעבורם את השעות המוקדשות במוסדות אלה ללמוד התורה.

פעילות זו זוכה בחסדי שמים לנשיאות הן והצלחה מיוחדת. הקשר הבריא והמקורב שנוצר בין האברכים לתלמידים נושא פרות משבחים ומפיעש לטובה על עתידם ועל עתיד משפחותיהם.

בקרר של יום הושענא רבה - ערב שמחת תורה - בעיר התורה מודיעין עלית. נגיד קורונה גרם לקב שכל איש חג בביתו, הוא ומשפחתו. שמחת החג המיוחדת היתה משפעת מהלבבות אל החוץ, ופחות מהחוץ אל הלבבות. עכבר זאת יצרה תחושה מיוחדת של חג שפלו קמט לה' - חונה רוחנית מפלאה ומרומתה שפבר עומדת להסתים...

מתפללי ה'יתיקון' הרבים, שהשכימו קום ביום זה כפנהג המקבל מדורי זורות, כבר שבו מן התפלה. לולבינה פרועי ראש, ערבותיהם חבוטות פדת וכדו, ועיניהם מאירות באש עילאי ובשמחה לגומרה של מצוה.

וכנסים הם אל הספה לכוס קפה של בקר, אך אוסף... ריח חריף מכה באפם. מנט אל הדרים השוכנים באפק הדרומי הסביב את הכל. להבות כפתמתות להנה את השמים והסתערו על הצמחה העבוטה המכסה את ההרים שפמול. לאחר כמה ימי שרב הפכה צמחיה זו לחמר בערה מספן. הרחות הסתייעו ברוח מזרחית ושקבה בעו באותה שעה, והאש טפסה במהירות אל פסגות ההרים וכלתה את כל הנקרה בדרכה.

על פסגת הגבנה שפמול מודיעין עלית שוכן הישוב 'כפר הארנים'. כעת היו עשורות בתים ממונה, אלו העומדים בקו הנוף, מאימים על די האש. אלו שהתקשרו לכיפה האש זכו למענה כי הנהות כפר בדרכם למקום, אולם לא היה צורך בעין מקצועית כדי להבין שהשפרה המתולקחת עומדת לצאת משלטה.

בשעתים הקרובות התפשטה האש במהירות על פני כל ההרים שמסביב וכלתה בדרכה עשורות דוגמים של חרש טבעי. האויר היה אפור עשן סמיך, וכישורות צותים של לוחמי אש התאמצו כדי להגן על בתי הישוב הסמוך. אלא שכל זמן שהרוח סערה בעצמה לא היה לאל זים להושיע.

ממרחק נשמע קולו הצרוז של המגפון הקורא לתושבי הישוב להתפנות מבתיהם מפני האש והעשן, לעבר מתחם שהוכן בעבורם בעיר מודיעין הסמוכה. נתן רק לדמין את החרדה שהכתה בלבבותיהם באותה שעה, כשכל תושב חרד על גורל ביתו בעלול להפך למאכלת אש.

רק מספר הרב ר. שליט"א: "מבית צפיתי בלשונות האש המתקרבות במהירות לבתי הישוב 'כפר הארנים', ופתאום נזרמתי ביוסי. יוסי הוא אחד מתלמידי התיכון שלומדים בחברות עם אברכי הכולל, ומשפחתו מתגוררת באחד מהבתים המרווחים ביישוב, אלו שאימו

עמה על די האש הנוצרה. הייתי מדאג מאד לשלומם ולשלום ביתו. צפיתי מחלון ביתי בלהבות שהחלו ללחץ את הבתים ובששט מטוסי הכבוי הדואים באויר הלוח ושוב ומשליכים מרמים מעכבי בערה על ההרים שמסביב בנסיון נואש למנוע מהאש להתפשט לעבר הבתים. תוך כדי דבור הוצאתי את הטלפון הנד ממיסי והתקשרתי ליוסי.

הייתי זקוק לכמה נסיונות חיוב עד שהצלחתי להשיגו. מעבר אל הארבע הלן הוא נשמע היה מבהל. הרב, הוא אמר לי, פשוטו מתאמץ לגבר על ההמולה והנהלה ששררו סביבו, ממש עכשו פנו אותנו במהירות למודיעין. השארנו הכל מאחור. השמועות אומרות שהלהבות כבר אוכלות בבתי הסמוכים לבתינו, ומי ידע אם יהיה לנו להיכן לחזור...

חפשתי מלים כדי להרגיעו ולא מצאתי. אולם פתאום, הגיעה אלי הארבע הלן ומרמתי לו: 'יוסי, עד שאנו מדברים החשש שלך יכול חלילה להתאמת... חבל על כל שניה. אני מנתק את השיחה ומתחיל מיד לומר תהלים, יחד עם לדי'. אני ממליץ גם לך לעזוב הכל ופשוט להתפצל...

נפרדתי ממנו באחול מעמק הלב כי החשש יתברר פחשש שאו ולא יארע כל נזק לו ולמשפחתו, ומיד התישבת להתפלל יחד עם לדי. קראנו פרק אחר פרק בכונה ובתהוירות, כשמבצע לחון נשפכים למולנו המאמצים האינטנסיביים שעורכים כחות הכבוי מהאויר ומשקורע. המשכנו להתפלל ברבש בכונה גם כשמסוף עשן סמיך פסה את עדה הראיה שמוננה, ובתי הישוב הסמוך נעלמו מעינינו.

רק בשעות הצהרית הצליחו כחות הכבוי להשתלט על האש שהספיקה בבתים לכלות שטח גדול ביותר. הנוף הילך שבה התרגלנו אליו, הפך לשחר ומפחס. שמחנו לשמע שבחסדי שמים אין נפגעים בנפש, אולם השמועות כי פרו באש כמה בתים ביישוב 'כפר הארנים' שכלו יושבי סדרו את מנוחוננו.

הייתי מרתק לדעת מה עלה בגורל ביתו של יוסי, אך נאלצתי להמתין במתח עד שמשפחתו תוכל לשוב אל הבית ולקאמד את הנזקים.

שעה ארבה חלפה עד שראיתי את מספר הטלפון של יוסי מופיע על צג הסלולרי שלי. מהרתי לענות. מעבר לקו נשמע קולו הנרגש של יוסי: 'הרב, זה פשוט לא יאמן! אני בטוח שהכל רק בזכות התפלות!'

אך בקישי הצלחתי לחלץ מפיו כמה מלים שבהבירו לי את גדל הסס. מסתבר כי בה בעת שקראתי עם לדי תהלים בביתי, גם יוסי בעצמו התישב במקום שאליו פנה עם משפחתו כדי לומר תהלים ולבקש על גורל ביתו, לבל יעלה באש חלילה.

והגס אכן התרחש. גיעוד הבתים שמימין ומשמאל לביתו נאקרו קשות מן האש או נשרפו קליל, ביתו שולו לא נפגע בכהוא זה. כמו הקף בענני כבוד התרחקה האש מהבית ודלגה לבית שאחרי.

שנינו ידענו את הסוד שהגן על הבית מפני האש. היתה זו התפלה שאמרה בדייק בגיגה הנכון ויצרה חומת הגנה שפגיעה בעד האש מלפגע בבית.

הודו לה' כי טוב פי לעולם חסדו.

מכתבי אמונים

למערכת וכל מאמינים, בעלון המרחב שהוצאתם לאור בפרשת האזינו הרחבתם בדברי הזהר הקדוש (וילך רפה ב) שבזכות הקפדה על עניית אמן ומתקבלת התפלה.

רציתי לשתף אתכם זאת קוראי העלון ברמז נפלא שעלה בדעתי בענין זה: ראשי התבות של המלים המסיימות את תפלת "קומו פורקו": "מרו די בשמיא; הא כסעידכו פל זמן ועדו...". הם 91 כמנין אמן. ללמדנו כי בזכות עניית אמן נזכה לסייעתא דשמיא בכל זמן ועת.

בברכה, הרב י.ג. - ירושלים.